

Lietuvos elektros energetikos administravimas ir jo raidos ypatumai

Andrius Stasiukynas, Aleksandras Patapas

*Mykolo Romerio universitetas
Ateities s. 20, LT-08303 Vilnius*

Straipsnyje nagrinėjamos elektros energetikos liberalizavimo pasaulinės tendencijos ir jų įtaka Lietuvos elektros energetikos sektoriaus administravimui. Analizuojami teisiniai energetikos liberalizavimo pagrindai, administravimo kaitos priežastys, pagrindiniai liberalizuotos elektros energetikos principai. Aptariami Lietuvos elektros rinkos bruožai, jos dalyviai (gamintojas, perdavimo sistemos operatorius, tiekėjas, vartotojas), nagrinėjami elektros energetikos administravimą reglamentuojantys teisiniai pagrindai bei juos įgyvendinančios institucijos.

Pagrindinės sąvokos: *elektros energetikos administravimas; elektros energetikos liberalizavimas, restruktūrizacija; elektros rinkos dalyviai; energetikos administravimo teisiniai pagrindai; administravimą įgyvendinančios institucijos.*

Keywords: *administration of electricity energy; liberalization of electricity energy, restructuring, actors of electricity market, legal basis of energy administration, administration implementing bodies.*

Įvadas

Pasaulinės ūkio liberalizavimo tendencijos, susiformavusios prieš kelis dešimtmečius Vakaruose, turėjo įtakos ir Lietuvos elektros energetikos ūkiui – restruktūrizuojamas sektorius ir diegiama elektros rinka. Vientisas mechanizmas suskaidomas į atskiras dalis, kurias valdo skirtingi asmenys. Atsiradusi konkurencija skatina technologijos plėtrą, elektros kainos mažėjimą, kita vertus, šis pokyčių procesas kelia įvairias grėsmes elektros energetikos efektyviai veiklai – nesuderinamumas tarp minėto mechanizmo dalių, piktnaudžiavimas dominuojančia padėtimi ir pan. Taigi keičiasi elektros energetikos sektoriaus struktūra, jos dalių tarpusavio santykiai, be teigiamų permainų galimos ir neigiamos pasekmės. Kyla nauji šios energetikos ūkio šakos administravimo, kuris priverstas keistis kartu su pačiu sektoriumi, uždaviniai.

Sektoriaus kaitos procesams įgyvendinti Lietuvoje ruošiami teisinio reglamentavimo pagrindai, kuriama nauja elektros energetikos administravimo sistema, keičiami gamintojo ir vartotojo ekonominiai, teisiniai santykiai. Ilgą laiką Lietuvoje egzistavusi monopolinė vertikali elektros energetikos administravimo struktūra keičiama į restruktūrizuotą liberalų rinkos modelį.

Nors sąvoka „rinka“ suvokiama kaip liberalios ekonomikos modelio esmė, kuri grindžiama privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva, tačiau šios teisės ir laisvės gali būti ribojamos siekiant ginti vartotojų interesus, saugoti sąžiningą konkurenciją bei kitas visuotinai priimtas vertybes. Todėl elektros rinkos administravimas, atsižvelgiant į elektros energetikos sektoriaus svarbą ir specifines savybes, yra būtinas.

Siekiant iširti ir suprasti elektros energetikos kaitos procesą, svarbu nustatyti kaitos veiksnius, lėmusius patį procesą ir šio proceso tendencijas, kryptis, kuriomis aptariama kaita turi plėtotis. Tik išsiaiškinę pagrindinius elektros energetikos sektoriaus administravimo kaitos veiksnius galėsime įvertinti patį procesą kaip iškeltų tikslų įgyvendinimo rezultata.

Administruojant elektros energetikos ūkį suduriama su nelengvomis užduotimis, kurias lemia elektros energijos specifinės savybės, t. y. jos turi būti suvartojama bei pagaminama tik reikiami kiekiai ir reikiamu metu, elektros energijos gamyba turi būti nepertraukiama, būtina disponuoti pakankamais rezerviniais galingumais ir sujungtomis perdavimo linijomis, ji negali būti sandėliuojama ir transportuojama kitaip negu elektros perdavimo linijomis.

Buvo manoma, kad šias užduotis gali išspręsti tik vertikalčiai integruotas, techniškai, ekonomiškai ir finansiškai stiprus koncernas, valdantis visą elektros energijos ciklą iki vartotojo. Tačiau toks administravimas kelia nepagrįsto pasipelnymo iš vartotojų grėsmę dėl dominuojančios padėties rinkoje. Didžioji Britanija buvo pirmoji, kuri pradėjo keisti šią padėtį ir liberalizuoti elektros rinką išskaidant koncernus ir padarant elektros energijos gamybos bei transportavimo išlaidas skaidrias ir kontroliuojamas visuomenės. Tačiau pereinant prie rinkos sąlygų būtina užtikrinti, kad elektros energija būtų tiekiamą ne tik mažiausia kaina, bet ir be pertrūkių.

Taigi elektros energijos svarba visuomenei bei specifinės elektros savybės daro tiesioginę įtaką ir viso elektros energetikos sektoriaus specifiškai, kuri lemia elektros energetikos administravimo ypatumus. Siekiant aprūpinti visuomenę energija, visas elektros energetikos ūkis privalo dirbti kaip vientisas integruotas mechanizmas.

Dinamiškai besivystant elektros energetikai kito ir jos administravimas, buvo ieškoma vis efektyvesnių valdymo būdų, kurie patenkintų vis didesnį vartotojų ratą, vis didėjančius jų poreikius.

Pasaulio energetikos sistemų raidoje matyti akivaizdūs integracijos procesai. Pirmajame XX a. ketvirtyje pradėjo kurtis energetikos sistemos, o nuo antrojo ketvirčio pabaigos energetikos sistemos ėmė jungtis į susivienijimus arba jungtines energetikos sistemas (JES). Susivienijusios energetikos sistemos yra veiksmingesnės, nes efektyviau gali dirbti elektrinės, galima veiksmingesnė energetikos sistemų savitarpio pagalba avarijų bei sutrikimų metu, lengviau sprendžiamos ekologijos problemos. Tačiau elektros energetikos sistemų susivienijimai turi ir kai kurių trūkumų: avarijų padariniai kai kada būna sunkesni, kyla sudėtingesnių valdymo problemų [5, p. 6].

Galima skirti kelias Elektros energetikos administravimo kaitos tendencijas raidos kontekste.

Pirmoji – monopolizavimas, vertikalios nacionalinės centralizuotos struktūros kūrimas, leidžiantis centralizuotai valdyti elektros energetikos ūkį nukreipiant jo potencialą į stambios pramonės regionus. Vienas pagrindinių veiksmų, lėmusių šią tendenciją – požiūris į elektros energetiką kaip į viešąją gėrybę, kurią užtikrinti gali tik valstybė.

Antroji – elektros energetikos liberalizavimas ir konkurencingos rinkos sukūrimas. Konkurencinga rinka skatina gamybos efektyvumą, mažina elektros kainas – dėl to laimi vartotojas [5, p. 7]. Nuo praėjusio amžiaus aštuntojo de-

šimtmečio pabaigos Europoje įsivyravo ekonominė politika, kurios pagrindiniai tikslai buvo stiprinti Europos vidaus rinkos bendrumą bei sudaryti nepertraukiamo ekonominio augimo sąlygas ir skatinti konkurencingumą [14].

1. Elektros energetikos liberalizavimas

Sėkmingas britų telekomo, dujų ir elektros energetikos monopolijų išskaidymas ir privatizavimas buvo geras pavyzdys visai Vakarų Europai, einančiai į bendrą rinką. Tai vėliau buvo įteisinta Europos Sąjungos elektros (1996 m.) ir dujų (1998 m.) direktyvomis, kurios padėjo laipsniškai vidinės rinkos sukūrimo visoje ES teritorijoje teisinius pagrindus [9, p. 6].

Energetiką reformuojančios šalys siekė dviejų tikslų:

1) pagerinti energetikos sistemų veiklos efektyvumą,

2) patikimai ir garantuotai tiekti energiją pritimtais vartotojams tarifais.

Viena iš įrankių minėtiems tikslams pasiekti buvo laikomas konkurencijos skatinimas. Konkurencija laikoma vertybe, nes ji sudaro didesnes galimybes vartotojui pasirinkti prekę pagal poreikius ir kainą. Pažangios technologijos leido konkurenciją diegti ir elektros energetikoje. Pagrindinė jėga, veikianti kompanijas rinkoje, yra pelnas. Kompanijos gali jį turėti tik tuomet, jei sumažins savo savikainą iki lygio, kuris mažesnis nei kaina rinkoje. Taip savo ruožtu mažėja ir kainos vartotojams. Pelno siekimas skatina kompanijas ieškoti visų įmanomų sąnaudų mažinimo būdų. Atitinkamai turi būti akivaizdi nauda vartotojui.

Įvairios šalys naudojo įvairius modelius elektros energetikos liberaliai rinkai sukurti, tačiau buvo laikomasi pagrindinių principų, kurie leido sukurti rinką, turinčią didžiausią naudą vartotojui:

- elektros gamyba turi tapti konkurencine ir turi būti atskirta nuo perdavimo tinklų;
- perdavimo tinklų veikla ir toliau išlieka monopolinė ir turi būti reguliuojama;
- elektros pardavimas vartotojams taip pat yra konkurencinis ir gali būti atskirtas nuo skirstymo tinklų;
- skirstymo tinklų veikla ir toliau išlieka monopolinė atskiruose regionuose ir turi būti reguliuojama.

Minėtų principų esmė yra ta, kad elektros energijos pirkimas iš gamintojų, pasinaudojant esamais tinklais, vykdomas panašiai kaip ir bet kokios kitos prekės iš tarpusavyje konkuruojan-

čių gamintojų naudojant transporto kelių tinklą. Taigi tinklų paslaugų kainos yra atskiriamos nuo pačios energijos kainų. Tinklų paslaugų kainos kaip monopolistinės lieka valstybės kontroliuojamos, o energijos kainas lemia pasiūla, paklausa bei gamintojų konkurencija. Formuojamos įvairios elektros pirkimo–pardavimo aukcionų procedūros, tačiau galutinis reformų tikslas – užtikrinti, kad kiekvienas vartotojas galėtų pasirinkti elektros tiekėją laisvai [13, p. 187].

Taigi vartotojui nauda akivaizdi – kaina, kurią jis privalo mokėti už paslaugas, pasidaro skaidri, t. y. vartotojas mato, kokia yra tiekėjo kaina nepriklausomai nuo perdavimo tinklų ir kartu konkuruojant tiekėjams tarpusavyje vartotojas gali išsirinkti mažiausią kainą siūlantį tiekėją.

Rinkoje turi būti išspręsti ir visuomenės viešųjų interesų garantavimo klausimai. Pagal Elektros direktyvos nuostatas valstybė narė, vadovaudamasi visuomenės interesais, gali nustatyti vadinamųjų viešųjų paslaugų įpareigojimus, susijusius su vartotojų apsauga, tiekimo saugumu ir reguliavimu, energijos kaina ir aplinkosauga. Kitaip sakant, dalį lėšų, gautų pardavus elektros energiją, galima skirti visuomenės interesams tenkinti. Nors tai tam tikra prasme prieštarauja liberalizmo nuostatoms, tačiau ES laikomasi požiūrio, kad šie įpareigojimai neturi riboti laisvos konkurencijos bei prekybos daugiau negu būtina. Viešųjų paslaugų įpareigojimai skirti vartotojams ginti, aplinkosaugai ir tiekimo saugumui garantuoti. Taigi viešųjų interesų užtikrinimui lėšos skiriamos:

1) visų vartotojų prijungimui prie elektros tinklų ir elektros tiekimo tomis pačiomis kainomis, nepriklausomai nuo atstumo („pašto ženklas“ principas);

2) valstybės politikos aplinkosaugos srityje įgyvendinti (kombinuoto ciklo elektrinių, vėjo jėgainių ir kitų atsinaujantiems energijos šaltiniams skatinti);

3) elektros tiekimo saugumui ir patikimumui (rezerviniai galingumai, dubliuojančios arba jungiančios linijos) [4, p. 7].

Rinkos liberalizavimas tapo svarbiu politiniu daugelio pasaulio valstybių tikslu. ES užsibrėžė sukurti Europos šalyse bendrą konkurencinę energetikos rinką, kurios nevaržytų vidinės šalių sienos ir tranzito sunkumai energijos perdavimo sistemose – elektros tinkluose ir gamtinių dujų vamzdynuose [5, p. 6; 17, p. 239]. Taigi galima išskirti socialinių ekonominių veiksmų grupę, kuri turėjo įtakos elektros energetikos administravimo kaitai.

Kaip jau minėta, pastaraisiais dešimtmečiais Europos Sąjungos šalys ryžtingai pradėjo energetikos sistemos, pertvarkymo ir tarptautinės integracijos, ypač teisinių aktų paruošimo srityje, politiką. 1991 m. gruodžio 17 d. Hagoje buvo pasirašyta Europos energetikos chartija, kuria remianis buvo sudaryta ir Lisabonoje 1994 m. gruodžio 17 d. pasirašyta Energetikos chartijos sutartis (ECHS). Prie sutarties buvo pasirašytas ir Protokolas dėl energijos efektyvumo ir su tuo susijusių aplinkosaugos aspektų.

ECHS tikslas – įgyvendinti Europos energetikos chartijos principus – skatinti ekonomikos augimą liberalizuojant investicijas ir prekybą. ECHS numato sukurti ilgalaikę teisiškai privalomą sistemą, kuri padės plėtoti tarptautinį bendradarbiavimą energetikos srityje. Šis bendradarbiavimas remtųsi papildymo principu ir abipuse (daugiašale) nauda. Kuriama sistema susidėtų iš atskirų dekretų (nutarimų) – dėl investicijų, prekybos, tranzito, suvereniteto energijos ištekliams, aplinkosaugos, konkurencijos, apmokstinimo bei priėjimo prie kapitalo ir technologijų.

ECHS pasirašė 50 Pasaulio valstybių [12, p. 45].

Taigi Energetikos chartijos, dalyvės įsipareigojo laikytis daugelio esminių rinkos principų, tarp kurių:

- laisva prekyba energetinėmis medžiagomis, produktais ir su energetika susijusiais įrenginiais taip pat paremta nediskriminacinėmis sąlygomis;
- energijos efektyvumo ir aplinkosauginės energetikos politikos skatinimas;
- laisvas energijos tranzitas vamzdynais ir tinklais [18, p. 20].

Chartija, taip pat ir Energetikos chartijos sutartis tapo programiniais dokumentais – gairėmis, pagal kurias bus rengiami teisės aktai, tiek bendri visai ES, tiek nacionaliniai. Vienas tokių dokumentų – ES elektros vidaus rinkos direktyva. Lietuva yra Europos energetikos chartijos signatarė. Kaip valstybei, pereinančiai į rinkos ekonomiką ir tuometinei kandidatėi į ES, Lietuvai tarptautiniu požiūriu keliami griežti reikalavimai, pirmiausia energetikos ūkiui ir bankams. Buvo reikalaujama restruktūrizuoti šį ūkį ir jam sukurti įstatymus pagal Energetikos ir gamtinių dujų tiekimo sistemos reguliavimo Europos tarptautinius teisės aktus. Taigi atsižvelgiant į Lietuvos geografinę padėtį bei politines aplinkybes galima išskirti geopolitinių veiksmų grupę, turėjusią įtaką Lietuvos elektros energetikos administravimo raidai.

Siekiant sukurti bendrą liberalizuotą elektros energetikos rinką, kad būtų sudarytos konkurencijos sąlygos ir efektyviau valdomas elektros ūkis, remiantis steigimo sutartimis, buvo pasitelkta ES antrinių teisės šaltinių (reglamentai, direktyvos, sprendimai) sistema, kurios nuostatas vėliau turėjo įgyvendinti valstybės narės. Galima išskirti šiuos etapus kuriant ES vidinę elektros energijos rinką:

- Bendrijos tvarkos pagerinti dujų ir elektros energijos kainų, nustatytų pramonės galutiniams vartotojams skaidrumo direktyva (90/377/EEB) ir Elektros energijos tranzito perdavimo tinklais direktyva (90/547/EEB);
- Elektros energijos vidaus rinkos direktyva (96/92/EB);
- Elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių Direktyva (2003/54/EB), panaikinti direktyvą 96/92/EB;
- EB reglamentas Nr. 1228/2003 „Dėl prisijungimo prie tinklų vykstant tarp sisteminiams elektros energijos mainams“.

Komisija nusprendė atverti elektros bei dujų rinką, kad vartotojas turėtų teisę pasirinkti, kur pirkti prekę. Kai rinka yra liberalizuojama, vartotojas gali pasirinkti, iš kur pirkti energiją: ar iš vienos, ar iš kitos paskirstymo kompanijos, ar iš tiekėjo. Tai gali būti perdavimo, platinimo kompanija arba tiesiogiai gamintojas. Iš principo tai leidžia rinkoje atsirasti tiekėjams, kurie yra lyg tarpininkai tarp vartotojų ir gamintojų. Iš esmės keičiasi rinkos struktūra. Be to, vartotojai turi turėti galimybę pasirinkti – ar pirkti elektrą šalies viduje, ar iš kitos šalies. Anksčiau tai jokiū būdu nebuvo įmanoma, o dabar atsiranda prielaidos suteikti vartotojams šią galimybę [19, p. 569].

Pasak indų kilmės mokslininko H. Khatibo iki 2010 m. tikimasi visiškai liberalizuoti, privatiuoti ir integruoti visą Europos energetikos rinką. Taip pat tikimasi, kad ES bendra energetikos rinka bus didžiausia pasaulyje, turinti daugiau nei 400 milijonus vartotojų [11, p. 150].

Norint įgyvendinti elektros energetikos administravimo kaitą buvo būtinas teisinis pagrindas, suponuojantis prielaidas reikalingiems kaitos procesams įgyvendinti. Valstybių atstovai, vadovaudamiesi bendrais tikslais, siekė legalizuoti sumanymus bendrais sutarimais, vėliau juos konkretindami ir įgyvendindami savo nacionalinėse teisėse.

2. Lietuvos elektros energetikos administravimo raida

Lietuvoje buvo nuspręsta diegti Šiaurės šalių elektros rinkos modelį. K. Lindstrom, apžvelgdama Norvegijos, Švedijos ir Suomijos sukurtą konkurencinę elektros rinką, išskiria šias elektros rinkos dalis:

- **dvišalė ilgalaikė prekyba** suteikia prioritetą priėjimui prie perdavimo tinklo tarptautinių jungčių. Šiaurės šalyse apie 80 proc. per metus pagaminamos energijos parduodama pagal dvišales ilgalaikes sutartis;
- **dvišalė trumpalaikė prekyba**;
- **momentinė rinka**, sujungianti kasdieninę rinką, apimančią visą regioną (*Nord Pool*) ir valandinę (*intradaily*) rinką, veikiančią šalies viduje (pvz., EL-EX Suomijoje).
- **pagalbinių patarnavimų rinka** (reguliuojamo ir galių balansavimo energija prekiaujama kiekvienoje NORDEL šalyje atskirai);
- **būsimų sandorių rinka ir kita finansinė prekyba** [15, p. 9].

Iširus TSRS Lietuva paveldėjo elektrą generuojančius įrenginius ir perdavimo linijas, labai viršijančias Lietuvos poreikius – 1990 m. Lietuva disponavo 5 600 mW galingumu, o maksimalus šalies poreikis buvo 2 100 mW.

1990 m. byrant Tarybų Sąjungai, Lietuvos energetikos sistema perėjo Lietuvos Respublikos jurisdikcijai.

Pirmieji energetikos reguliavimo pradai Lietuvoje buvo įteisinti Lietuvos Respublikos energetikos įstatymu, kuris buvo priimtas 1995 m. kovo 28 d. Pagal šio įstatymo reikalavimą buvo įkurta Energetikos išteklių kainų ir energetinės veiklos kontrolės komisija. 1997 m. viduryje ši visuomeninė komisija, kaip reikalavo įstatymas, buvo pertvarkyta į nepriklausomą valstybinę instituciją [12, p. 44].

Nacionalinėje energetikos strategijoje (toliau NES), kuri patvirtinta Seimo 1999 m. spalio 5 d. nutarimu, buvo suformuluotos pagrindinės laikotarpio iki 2020 m. Vyriausybės energetikos ūkio pertvarkos ir plėtros nuostatos [3].

Vėliau, derinant Lietuvos teisę su ES teise ir įgyvendinant 1996 m. Elektros direktyvą 96/92/EB, buvo priimtas Elektros energetikos įstatymas, kuris įsigaliojo nuo 2002 sausio 1 d., o 2004 m. liepos 1 d. įsigaliojo iš esmės pataisytas Energetikos įstatymas. Šie du dokumentai padėjo teisinius pagrindus elektros rinkai Lietuvoje funkcionuoti. Pasak specialistų, šie įstatymai visiškai atitinka ES elektros direktyvos nuostatas dėl rinkos atvėrimo, tinklų operatorių atsky-

rimo, nediskriminacinių tarifų išankstinio nustatymo ir t. t. Patvirtinti Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymui įgyvendinti būtini teisės aktai sudarė sąlygas funkcionuoti elektros energijos rinkai. Tam buvo būtina restruktūrizuoti energetikos sektorių.

Už Lietuvos energetikos sistemos valdymą tapo atsakingas Energetikos ir elektrifikacijos gamybinis susivienijimas (GS) „Lietuvos energetika“, kuris 1991 m. pertvarkytas į valstybinę įmonę „Lietuvos valstybinė energetikos sistema“, o ši 1995 m. reorganizuota į specialios paskirties akcinę bendrovę (SPAB) „Lietuvos energija“ (dabar AB „Lietuvos energija“).

Lietuvai siekiant narystės Europos Sąjungoje (ES), Lietuva išipareigojo suderinti teisę, sudaryti palankesnes konkurencijos bei integracijos sąlygas. Dėl to pradėta energetikos sistemos decentralizacija: 1997 m. nuo AB „Lietuvos energija“ buvo atskirtos šilumos tiekimo įmonės bei Vilniaus ir Kauno termofikacinės elektrinės. 2000 m. priimtas AB „Lietuvos energija“ reorganizavimo įstatymas ir atskirti nepagrindinės veiklos filialai ir padaliniai, įsteigtos antrinės įmonės. Įsteigti regioniniai perdavimo tinklo skyriai: Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Utenos. Po metų AB „Lietuvos energija“ akcininkai patvirtino reorganizavimo projektą. Panaikintas SPAB „Lietuvos energija“ specialios paskirties statusas ir bendrovė išskaidyta į savarankiškas bendroves: AB „Lietuvos elektrinė“, AB „Mažeikių elektrinė“, AB „Rytų skirstomieji tinklai“, AB „Vakarų skirstomieji tinklai“ (2001 m. gruodžio 31 d. Ūkio ministerijoje įregistruotos ir patvirtinti nauji AB „Lietuvos energija“ įstatai). Nuo 2002 m. AB „Lietuvos energija“ tęsia veiklą kaip perdavimo sistemos ir rinkos operatorius [8].

Taigi atsirado prielaidos elektros energetikos rinkai, nes susikūrė trys grupės savarankiškų rinkos dalyvių:

1) gamintojai (stambiausi – AB „Lietuvos elektrinė“, AB „Mažeikių elektrinė“, Ignalinos atominė elektrinė, Kauno ir Vilniaus termofikacinės elektrinės, Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė bei Kauno hidroelektrinė);

2) perdavimo sistemos ir tinklo operatorius (AB „Lietuvos energija“);

3) tiekėjai, atsakingi už paskirstymą ir pardavimą (AB „Rytų skirstomieji tinklai“, AB „Vakarų skirstomieji tinklai“ ir kt.). Skiriami visuomeniniai ir nepriklausomi tiekėjai.

Be minėtų grupių, atsiradusių išskaidžius centralizuotas elektros energetikos institucijas, reikia išskirti ir ketvirtą grupę – vartotojus, kurie skirstomi į laisvuosius vartotojus (pasirinkusius

nepriklausomą tiekėją) ir kitus vartotojus (nepasirinkusius nepriklausomo tiekėjo arba buitinius¹ vartotojus).

Rinka yra organizuojama pagal elektros gamintojų, tiekėjų ir laisvųjų vartotojų dvišales sutartis bei kitais Prekybos elektros energija taisyklėse (patvirtintose Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2001 m. gruodžio 18 d. įsakymu Nr. 380) nustatytais būdais, taikant reguliuojamą trečiosios šalies dalyvavimo principą nupirktai elektros energijai persiųsti. Konkurencija galima elektros energijos gamybos ir jos tiekimo srityse, o perdavimo ir skirstymo sritys išlieka reguliuojamos. 2004 m. priimtas naujos redakcijos Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymas (2004 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. IX-2307), kuriame į Lietuvos teisę perkeltos ir naujų ES direktyvų nuostatos.

Siekiant užtikrinti Lietuvos integraciją į Europos valstybių bendruomenę, patenkinti naujai atsiradusius poreikius, buvo reikalingas teisinis pagrindas, leidžiantis Lietuvos elektros energetikos kaitai atsirasti, todėl galima konstatuoti stiprią ES teisės įtaką nacionalinei. Taip pat galima išskirti trečią – teisinių veiksmų grupę, kuri tapo pagrindu įgyvendinti geopolitinius bei socialinius ekonominius veiksmus.

Pagal daugelį specialistų, iki pasirodant Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoms 2003/54/EB ir reglamentui EB Nr. 1228/2003, Lietuvos teisinė bazė visiškai atitiko Europos Sąjungos reikalavimus ir net juos pranoko [10, p. 6]. Kaip pavyzdį galima pateikti Lietuvoje įvykdytą elektros energetikos sektoriaus restruktūrizaciją, atskiriant tinklo veiklą ir gamybą į keletą juridškai savarankiškų įmonių. O pagal Europos direktyvas užteko atskirti tik veiklų apskaitas.

Pažymėtina, kad 2005 m. pabaigoje buvo atliktas kokybinis tyrimas, kurio metu pusiau struktūruotu interviu buvo apklausta 12 ekspertų. Dalis respondentų teigė, jog dar neįdiegtos šios visiškai liberalizuotos Lietuvos rinkos dalys: „sezoniškas ir metinis patarnavimas“, „būsimųjų sandomų rinka“. Pažymėtina, kad dalis tyrime dalyvavusių ekspertų mano, jog visiškai elektros rinka bus įdiegta ne anksčiau kaip po 10 – 20 metų dėl Lietuvos elektros energetikos sektoriaus ypatybių (rinka nėra pakankamai konkurencinga – mažai rinkos dalyvių, Ignalinos atominė elektrinė iškraipo rinką ir pan.).

Nagrinėjant pagrindinius veiksmus Lietuvos

¹ Buitinis vartotojas – fizinis asmuo, perkantis elektros energiją asmeniniams, šeimos ar namų ūkio poreikiams, nesusijusiems su verslu ar profesija, tenkinti.

elektros energetikos administravimo kaitai atsirasti galima skirti du pagrindinius poreikius: 1) politinė ir ekonominė nepriklausomybė, bei 2) socialinės ekonominės gerovės didėjimas. Šie poreikiai padėjo atsirasti trečiam ir ketvirtam poreikiui, t. y. integracijai į Vakarų bendruomenę ir energetikos administravimo kaitą. Pirmasis ir antrasis turėjo įtakos trečiajam ir ketvirtajam, tačiau trečias buvo tarsi katalizatorius atsirasti ketvirtam. Kaip matome, poreikiai (aplinkybės, veiksniai) elektros energetikos administravimo kaitai atsirasti yra persipynę tarpusavyje ir juos nagrinėti visuomet reikia kompleksiskai.

3. Lietuvos elektros energetikos administravimo ypatumai

Geografinė Lietuvos padėtis, politinės aplinkybės, socialiniai ekonominiai veiksniai sukėlė pokyčių poreikį, kurių darniai eigai (procesui) buvo reikalingi teisiniai pagrindai. Jie tapo elektros energetikos administravimo kaitos įgyvendinimo pagrindu. Pagal priimtus teisės aktus galima nubrėžti elektros energetikos rinkos įkūrimo seką. Remiantis Lietuvos energijos 2004 m. paskelbta Elektros rinkos Lietuvoje atmintine, toliau pateikiama svarbiausių teisės aktų priėmimo ir prekybos principų elektros rinkoje įgyvendinimo eiga.

Lietuvos Respublikos elektros energijos rinkos įkūrimas:

1. AB „Lietuvos energija“ reorganizavimo įstatymas – 2000 m. gegužės 18 d.
2. Elektros energetikos įstatymas – 2000 m. liepos 20 d.
3. Prekybos elektros energija taisyklės – 2001 m. gruodžio 18 d.
4. Prekybos rinkoje pradžia – 2002 m. sausio 1 d.
5. Prekyba bendro aukciono („Pool“) principu – iki 2002 m. balandžio 1 d.
6. Prekyba dvišalių sutarčių ir aukciono („Pool“) principu – nuo 2002 m. balandžio 1 d.
7. Prekyba ateities sutarčių principu – nuo 2003 m. sausio 1 d.
8. Prekybos elektros energija aukcione taisyklės – 2003 m. balandžio 18 d.
9. Elektros energetikos įstatymas (nauja redakcija) – 2004 m. liepos 1 d.
10. Valandinės prekybos su tiekėjais pradžia – 2006 m. (planas) [7, p. 3].

Lietuvoje, remiantis Elektros energetikos įstatymu, Elektros energijos rinka kuriama etapais, laipsniškai suteikiant reguliuojamojo tre-

čiosios šalies dalyvavimo teisę ir teisę sudaryti tiesioginę elektros energijos tiekimo sutartį su laisvai pasirinktais nepriklausomais tiekėjais šiems laisviesiems vartotojams:

1) nuo šio įstatymo įsigaliojimo – visiems, išskyrus buitinius vartotojus;

2) ne vėliau kaip nuo 2007 m. liepos 1 d. – visiems vartotojams [2, 40 str.].

Palyginti su ES, per labai trumpą laikotarpį Lietuvos elektros rinka transformavosi gana greitai ir dinamiškai. Europos Sąjungos šalyse ši transformacija vyksta keliolika metų, tačiau Lietuvai yra iškeltas uždavinys, tuos pačius žingsnius žengti per keletą metų [17].

Taigi iš valstybės kontroliuojamos monopolijos, kokia anksčiau buvo Lietuvos elektros energetika, nuo 2002 m. sausio 1 d. įsigaliojus Elektros energetikos įstatymui, pereinama prie rinkos sąlygų, kurios leidžia vartotojui laisvai² pasirinkti tiekėją pagal šio paslaugų kokybę ir patrauklią elektros kainą. Einama link vartotojo galimybės skirtingu paros metu naudotis skirtingų tiekėjų paslaugomis, t. y. naudotis valandinės prekybos teikiamais pranašumais.

Nauja elektros rinka susideda iš dviejų nuoseklių dalių:

1. Mažmeninė elektros rinka – tai galutinių vartotojų ir jiems elektrą parduodančių tiekėjų bendravimo aplinka. Rinkos principai šioje aplinkoje pasireiškia per tiekėjų konkurenciją, kai vartotojas turi galimybę pasirinkti tinkamiausią tiekėją pagal elektros kainą, apmokėjimo sąlygas ir kitus kriterijus.

2. Didmeninė elektros rinka – tai tiekėjų ir gamintojų bendravimo aplinka. Rinkos principai šioje aplinkoje įgyvendinami per gamintojų tarpusavio konkurenciją (parduodant kuo daugiau elektros) ir tiekėjų konkurenciją (nusiperkant elektrą kuo palankesniais sąlygomis) [6; 7].

Didžiausi įvykė ir tebevykstantys administravimo pokyčiai yra didmeninėje elektros rinkoje. Labiausiai turėję įtakos tiekėjams ir gamintojams yra šie:

- nuo 2002 m. pradžios pradėta valandinė prekyba tarp perdavimo sistemos operatoriaus ir gamintojų;
- nuo 2002 m. II ketvirčio pradžios suteikta teisė tiekėjams didžiąją reikalingos elektros dalį pirkti tiesiogiai iš laisvai pasirinktų gamintojų;
- įdiegta prekybos prievolė viešuosius interesus atitinkančių paslaugų elektrą (elektra iš gamintojų, naudojančių atsinaujin-

² Visiškai laisvai pasirinkti tiekėją visi vartotojai galės nuo 2007 m. liepos 1d.

nančius energijos išteklius, elektra iš elektrinių, gaminančių ir elektra, ir šilumą tiekiančių miesto šildymo reikmėms, ir kt.);

- nuo 2003 m. lapkričio pradėta valandinė prekyba ir eksporto/importo srityje;
- įteisinta išankstinė valandinė prekyba;
- įdiegti rinkos elementai prekiaujant reguliavimo ir nebalansine elektra;
- reglamentuota valandinė prekyba su tiekėjais ir kt. [6].

Nors rinka yra pagrįsta privačių subjektų veikla, tačiau Lietuvoje perdavimo sistemos (tinklų) operatoriaus funkciją atlieka valstybinė institucija (AB „Lietuvos energija“). Taigi elektros energijos perdavimas ir toliau išlieka valstybės monopolija. Todėl laisvoje elektros rinkoje elektros gamyba bei prekyba turi būti griežtai atskirtos nuo elektros perdavimo (tinklo paslaugų). Tai reiškia, kad įmonė, teikianti tinklo paslaugas, negali gaminti arba prekiauti elektros energija. Seniau administruojama elektros energetikos linija „gamintojas – tinklo operatorius – tiekėjas – vartotojas“ išskaidyta paliekant galimybę vienam administratoriui administruoti ne daugiau kaip dvi su šia linija tiesiogiai susijusių sudedamųjų dalių (pvz., „gamintojas – tiekėjas“ arba „tiekėjas – vartotojas“, bet ne „gamintojas – vartotojas“). Taip pat tinklo operatorius turi likti nepriklausomas nuo kitų trijų rinkos „žaidėjų“.

Minėtais elektros rinkos „žaidėjais“ (dalyviais) tampa įmonės, turinčios rinkos operatoriaus, perdavimo tinklo operatoriaus, visuomeninio arba nepriklausomo tiekėjo licenciją arba leidimą gaminti, eksportuoti, importuoti elektros energiją. Visus rinkos dalyvius registruoja rinkos operatorius ir jų tarpusavio santykius reglamentuoja Prekybos elektros energija taisyklės.

Siekdami įvertinti elektros energetikos administravimo efektyvumą apžvelgsime elektros energetikos rinkos dalyvius bei jų galimus kontrolės (valdymo) būdus, jų tarpusavio sąveiką.

Gamintojai yra pirminės elektros energetikos ūkio struktūros grandies atstovai, kurie turi Ūkio ministerijos išduotus leidimus elektros energijai gaminti, valdo elektros generavimo jėgaines bei tiekia savo produkciją prijungę savo įrenginius prie perdavimo ir (ar) skirstomųjų tinklų laikydamiesi tinklų naudojimosi taisyklių reikalavimų bei techninių sąlygų. Gamintojas parduoda elektros energiją prekybos įmonėms elektros biržoje arba, išsigiję nepriklausomo tiekėjo licenciją iš Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos, gamintojai turi galimybę tiekti elektros energiją laisviems vartotojams.

Perdavimo tinklo operatorius (AB „Lietu-

vos energija“) vykdo nacionalinę derinimo funkciją – derina būtinus gaminamos elektros kiekius su gamintojų ir tiekėjų nurodytais kiekiais, kuriuos pateikia rinkos operatorius, koordinuoja gamintojų dispečerių veiksmus, t. y. faktiškai administruoja rinką. Taigi perdavimo tinklo operatoriaus atsakomybė yra elektros energijos perdavimas nuo gamintojo iki vartotojo.

Reikia pažymėti, jog kalbant apie elektros energijos sektorių būtina nepamiršti, kad elektros energija yra ypatinga prekė. Turi būti palaiškoma įtampa ir galingumas. Tuo elektros energijos transportavimas skiriasi nuo kitų prekių, nesvarbu ar tai dujos, ar kiti produktai, transportavimo. Anksčiau buvo vienas monopolistas, atsakingas už visos sistemos tvarkymą. Dabar vartotojas jau turi žinoti ir planuoti, kiek jam reikės elektros energijos, jis turi derėtis dėl jos kiekio su gamintoju, su tiekėju. Taip pat yra specialios namų ūkių nuostatos. Bet liberalizavimo proceso esmė yra ta, kad didelės įmonės jau turi visai kitaip veikti, pavyzdžiui, automobilių gamintojas anksčiau nemažydavo apie elektros energijos vartojimą: kai reikia, įjungia, nebereikia – išjungia. O dabar jam jau reikia skaičiuoti, kada elektros energiją naudoti geriau, kada daugiau, kada mažiau. Reikia sekti, reaguoti, kad įtampa ir galingumas, galia būtų tinkamai suderinta. Atsirado suderinimo rinkos poreikis, t. y. elektros energija yra pastovus srautas, negalima jo nutraukti, bet jei atsiranda perviršis, tai perdavimo įmonė turi užsiimti tos elektros energijos perdavimu, tokiu tikslu perdavimo tinklai pasirašo papildomas sutartis dėl rezervinių pajėgumų panaudojimo bei rezervinės galios. Tuo rūpinasi perdavimo operatorius [19, p. 571; 6].

Elektros energijos tiekėju yra laikoma kiekviena įmonė, parduodanti elektros energiją rinkoje konkuruojant su kitais tiekėjais. Teoriškai tai gali būti tiek elektros energijos gamintojas, tiek ir elektros energijos prekybos įmonė [8]. Reikia pabrėžti, kad tiekėjai prekiauja pagaminta elektra, kurią persiunčia kitos įmonės – operatoriai. Yra skiriamos dvi tiekėjų kategorijos: visuomeniniai ir nepriklausomi tiekėjai.

Lietuvoje **visuomeniniai tiekėjai** yra skirstomųjų tinklų įmonės (AB „Rytų skirstomieji tinklai“ ir AB „Vakarų skirstomieji tinklai“), turinčios prievolę parduoti elektra visiems vartotojams, kurie neturi laisvojo vartotojo statuso arba turi tokį statusą, tačiau nepasirinkę nepriklausomo tiekėjo. Tokio tipo tiekėjas turi monopolinę teisę parduoti elektra tik savo regiono vartotojams, t. y. vartotojas negali pasirinkti kito visuomeninio tiekėjo, išskyrus to regiono skirstomųjų tinklų įmonę, kurios teritorijoje yra varto-

tojo elektrą naudojančios įrenginiai. Visuomeniniai tiekėjai gali parduoti elektrą tik Valstybinės kainų ir energetikos komisijos paskelbta kaina.

Nepriklausomi tiekėjai – tai bet kurie juridiniai asmenys, gavę nepriklausomo tiekėjo licenciją, turintys teisę parduoti elektrą laisvojo vartotojo statusą turintiems vartotojams. Nepriklausomi tiekėjai gali elektrą parduoti sutartine kaina. Tiekimo sutartis sudaroma asmeniškai tarp tiekėjo ir pirkėjo. Sutarčių sudėtis ir trukmė gali būti labai įvairios [2, 2 str.; 6].

Vartotoju vadinamas juridinis arba fizinis asmuo, kurio įrenginiai yra prijungti prie skirstomųjų tinklų arba tiesioginės linijos ir kurie perka elektros energiją.

Vartotojai, neturintys laisvojo vartotojo statuso (nepasirinkę nepriklausomo tiekėjo arba buitiniai vartotojai), sudaro sutartis tik su visuomeniniais tiekėjais (AB „Rytų skirstomieji tinklai“ ar AB „Vakarų skirstomieji tinklai“). Nuo 2002 m. **laisvojo vartotojo statusą** įgyja įmonės, sunaudojančios daugiau kaip 20 mln. kWh elektros per metus. Laisvieji vartotojai gali pasirinkti elektros tiekėją pageidaujama energijos kiekiui už sutartą kainą. Jie gali pirkti elektrą tiesiogiai iš nepriklausomų tiekėjų sutartine kaina arba iš visuomeninio tiekėjo Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos patvirtintomis kainomis. Pagal elektros energetikos įstatyme nurodytas sąlygas po 2007 m. visi elektros vartotojai Lietuvoje gali gauti laisvojo vartotojo statusą – teisę laisvai pasirinkti tiekėją [6; 8]. Pažymėtina, jog, ekspertų nuomone, smulkūs vartotojai, esant elektros rinkos santykiams, gali būti labiau pažeidžiami dėl informacijos stokos apie galimybes pasirinkti bei tiekėjų ir gamintojų pareigas.

Elektros rinka vis dar kuriama ir tai, kas padaryta, yra tik pirmi žingsniai kuriant elektros rinką. Trumpai apžvelgsime didmeninės elektros rinkos pagrindinius prekybos principus, numatomus įgyvendinti Lietuvoje.

Pirmasis principas – **valandinė elektros apimčių apskaita** (kai kuriose šalyse pusvalandinė). Tai reiškia, kad tiekėjai prognozuoja valandinius elektros kiekius, kuriuos numato suvartoti jų klientai.

Antrasis principas – **prekyba iš anksto**. Tai reiškia, kad tiekėjai, numatę valandinius elektros kiekius, kuriuos suvartos jų klientai, turi atitinkamą elektros kiekį nusipirkti didmeninėje elektros rinkoje (arba tiesiogiai iš gamintojų, arba bendrame visų rinkos dalyvių aukcione) dar prieš prasidedant elektros gamybai ir jos vartojimui.

Trečiasis principas – tuo atveju, jei tiekėjas

netiksliai prognozavo ir iš anksto nusipirko ne tiek elektros, kiek faktiškai suvartojo jo klientai, jis privalo parduoti iš anksto nusipirktą perteklių arba nusipirkti iš anksto nenupirktą elektros stygių nepalankiomis kainomis. Tai **mokėjimo už nebalansą principas** [6; 7; 16].

Analogiški principai taikomi ir gamintojams, didmeninės elektros rinkos dalyviams. Išvardytų principų įgyvendinimas yra didmeninės elektros rinkos organizavimo tikslas.

Specialistų nuomone, Lietuvos rinka yra per maža, kad veiksmingai funkcionuotų, todėl tikslinga jungtis su kaimyninėmis valstybėmis. Tai padėtų įgyti „konkurencingo žaidėjo“ vaidmenį jungiantis į ES veikiančias energetikos sistemas. Kad atsirastų prielaidos atsijungti nuo Rusijos, yra būtinos dvi jungtys: Estija–Suomija ir Lietuva–Lenkija (derybos buvo pradėtos dar 1990 m.). Tiesa, šiuo metu jau nagrinėjama alternatyvi jungtis Lietuva–Švedija. Kalbėdami apie dalyvavimą bendroje Europos Bendrijos elektros energijos rinkoje mes pirmiausia turime suvokti bendrą Lietuvos–Latvijos–Estijos elektros energijos rinką ir jau tik paskui per jungtis su Suomija ir Lenkija arba Švedija, galvoti apie Europos bendrijos rinką.

Nors ir liberalizuotas elektros energetikos sektorius, kuriama rinka, tačiau elektros energetikos svarba valstybei, jos piliečiams verčia valstybinėms institucijoms nubrėžti atitinkamus rinkos ribojimus. Būtinai teisinis reglamentavimas, kuris sukuria subjektų teisinius santykius, šiuo atveju – elektros energetikos sektoriaus ir jame veikiančios elektros rinkos dalyvių santykius. Apskritai valstybės dalyvavimas vykdamas teisinį reguliavimą reiškia, kad „valstybė pirmiausia sukuria teisinio poveikio priemones (teisės normas), įkūnija jose tam tikrą elgesio reglamentavimo tipą (smulkmeniškąją arba principinę), taip pat sukuria institucijų sistemą vykdyti ir prižiūrėti tą reguliavimą“ [21, p. 166].

Todėl elektros energetikos sektoriaus administravime dalyvauja šios pagrindinės institucijos:

- Lietuvos Respublikos Seimas (leidžia pagrindinius teisės aktus, kuriais remiantis įgyvendinamas elektros energetikos administravimas);
- Vyriausybė (kuria ir įgyvendina valstybės politiką energetikos srityje, teikia Seimui tvirtinti Nacionalinę energetikos strategiją, turi teisę reglamentuoti valstybės reguliuojamų kainų nustatymo principus);
- Ūkio ministerija (įgyvendina valstybės politiką energetikos srityje);
- Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės

komisija (rūpinasi efektyvia konkurencija, elektros energetikos rinkos kainodara).

Taip pat galima įvardyti mažiau reikšmingas institucijas: Aplinkos ministerija (jos pagrindinė užduotis – spręsti klausimus, susijusius su aplinkosauga), Savivaldybės (elektros sektoriuje veikia nėra žymi, labiau susijusi su švietėjiškų visuomenės informavimo priemonių rengimu), Nacionalinė vartotojų teisių apsaugos taryba (atlieka buitinių vartotojų apsaugos mechanizmo priežiūrą), Energetikos agentūra (ši institucija vykdo Ūkio ministerijos pavestas funkcijas, Nacionalinės strategijos įgyvendinimo plano priemones), Energetikos inspekcija (atlieka energetikos objektų bei įrenginių valstybinę kontrolę), Valstybinė atominės energetikos saugos inspekcija (atlieka branduolinės energetikos saugos, radiacinės apsaugos ir branduolinių medžiagų apskaitos bei kontrolės valstybinį reguliavimą). Šios institucijos, kaip jau minėta, didesnio poveikio elektros energetikos rinkos administravimui neturi, nes sprendžia klausimus, kurie yra daugiau techninio pobūdžio arba susiję su individualiomis elektros energetikos sektoriuje kylančiomis problemomis ar atvejais.

Liberalizuojant elektros energetikos sektorių ir kuriant elektros rinką vienas svarbiausių principų buvo elektros energetikos veiklų atskyrimas. Taigi yra trys pagrindinės veiklos – elek-

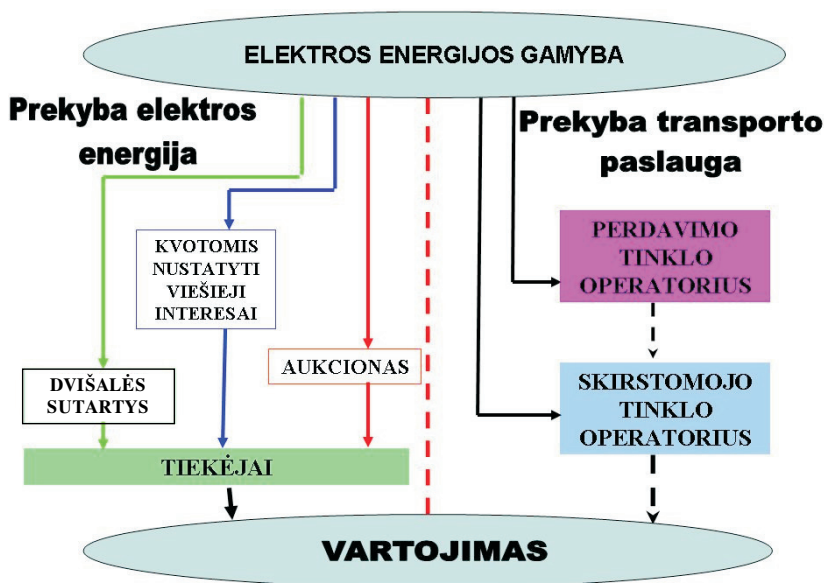
tros gamyba, tiekimas ir elektros persiuntimas. Elektros gamyba užsiima elektrinės, kurios savo produkciją parduoda bendroje tiekėjų ir gamintojų didmeninėje elektros rinkoje. Tiekimu (perpardavimu) užsiima tiekėjo licenciją turinčios įmonės, perkančios elektrą didmeninėje rinkoje iš gamintojų ir ją parduodančios vartotojams. Elektros persiuntimu užsiima perdavimo sistemos ir skirstomojo tinklo operatoriaus licenciją turinčios įmonės. Gamyba ir tiekimas veikia konkurencijos sąlygomis, elektros persiuntimas yra monopolinė veikla. Veiklų atskyrimo principą elektros rinkoje iliustruoja 1 paveikslas.

Rinkos mechanizme *kaina* vaidina svarbų vaidmenį, todėl ją reguliuojant galima veikti ir pačią rinką. Energetikos sektoriuje yra sutartinės ir valstybės reguliuojamos kainos. Remiantis Energetikos įstatymu, kainos reguliuojamos tvirtinant paslaugas arba energijos kainas, nustatant jų viršutines ribas arba reguliavimo tvarką. Reguliavimo principai nustatomi energetikos sektorių įstatymuose. Kainų nustatymas pagrįstas: būtinomis energijos išteklių gavybos, energijos gamybos, pirkimo, perdavimo, skirstymo, tiekimo išlaidomis; energetikos sektoriaus plėtra ir energijos efektyvumu; vietinių ir atsinaujinančiųjų energijos išteklių vartojimu; viešuosius interesus atitinkančių įpareigojimų vykdymu bei nustatyta pelno norma [1, 15 str.].

Kad juridinis asmuo galėtų dalyvauti elektros energetikos rinkoje ne kaip vartotojas, būtina atitikti tam tikrus reikalavimus ir tik tada bus suteikta *licencija* arba *leidimas*.

Gali būti skiriamos šių veiklų licencijos: 1) elektros energijos rinkos operatoriaus; 2) elektros energijos perdavimo; 3) elektros energijos skirstymo; 4) elektros energijos visuomeninio tiekimo; 5) elektros energijos nepriklausomo tiekimo. Licencijavimo taisyklės tvirtina Vyriausybė arba jos įgaliota institucija, o pačias licencijas išduoda bei licencijuojamą veiklą kontroliuoja Komisija.

Leidimai gali būti išduodami užsiimti tokia veikla: 1) gaminti elektros energiją; 2) plėtoti elektros energijos gamybos pajėgumus; 3) eksportuoti elektros energiją; 4) importuoti elektros energiją; 5)

1 pav. Veiklų atskyrimo principas elektros rinkoje³

³ 1 pav. sukurtas remiantis [7, p. 6], atibojant elektros energijos prekybą nuo energijos transportavimo.

tiesti tiesioginę liniją. Leidimų veiklai elektros energetikos sektoriuje išdavimo taisyklės tvirtina Vyriausybės įgaliota institucija. Sprendimas dėl leidimo išdavimo priimamas ne vėliau kaip per 30 dienų nuo dokumentų pateikimo Vyriausybės įgaliotai institucijai [2, 10 str.].

Kaip matome, elektros rinka yra daug daugiau reguliuojama ir reglamentuota negu kitos rinkos (maisto produktų, paslaugų, statyba ir pan.). Tai daroma išimtinai dėl elektros energijos kaip prekės išskirtinos reikšmės visuomenės poreikiams tenkinti. Visiškai nereguliuojamai rinkai gresia nepakankamas šios energetikos šakos modernizavimas ir plėtra. Tai suponuotų neigiamas pasekmes (elektros energijos krizes dėl nepakankamų pajėgumų arba avarijas dėl nepatenkinamos įrenginių būklės). Pasak A. Urmono, elektros rinkoje niekada nebus tobulos konkurencijos, nes patekimo į ją išlaidos yra labai didelės, todėl ilgainiui atsiranda dominuojantys elektros rinkoje dalyviai, kurie, piktnaudžiaudami šia padėtimi, užkerta kelią efektyviam elektros rinkos funkcionavimui, todėl elektros energetikos rinkos nuolatinė priežiūra siekiant užtikrinti konkurenciją yra būtina [20, p. 93].

Išvados

Lietuvos elektros energetikos administravimo kaitą lėmė šios veiksnų grupės: geopolitiniai, socialiniai ekonominiai ir teisiniai veiksniai.

1. Geopolitinėje grupėje išskirtinos šios tendencijos:

- a) pasaulinės tendencijos (ekonomikos veiklos globalizavimas, prekybos liberalizavimas, technologijų kaita);
- b) Lietuvos nepriklausomybės siekimas bei politinio ir ekonominio saugumo užtikrinimas (ieškoma alternatyvių pirminės energijos šaltinių, kurie leistų sumažinti priklausomybę nuo Rusijos);
- c) siekis integruotis į Vakarų valstybių bendruomenę ir ypač į Europos Sąjungą (Vakarų valstybių paramos užsitikrinimas, integracija į ES ūkį sujungiant Lietuvos ir Vakarų Europos energetines sistemas).

2. Socialinių ekonominių veiksnų grupėje išskirtinos šios tendencijos:

- a) valstybės gyventojų skaičiaus kaita (didėjant skaičiui, didėja elektros energijos suvartojimas, administravimas darosi sudėtingesnis, ieškoma naujų technologijų);
- b) ekonomikos kilimas (ekonomika tiesiogiai siejama su suvartotos energijos kiekiu);
- c) aplinkosauga (susirūpinta tarša, ieškoma būdų ją sumažinti);
- d) konkurencija, kainų skaidrumas (vartoto-

jas gauna galimybę pagal sau priimtina kainą pasirinkti tiekėją);

- e) vartotojų apsauga (vartotojas, kaip silpnėsis elektros energetikos sektoriaus dalyvis, yra lengvai pažeidžiamas).

3. Teisinių veiksnų grupė suformavo teisinius pagrindus įgyvendinti geopolitinius ir socialinius ekonominius veiksnus bei sudarė sąlygas administruoti elektros energetikos kaitą:

- a) priimti tarptautiniai išpareigojimai liberalizuoti elektros energetikos sektorių (Energetikos chartijos sutartis bei ES reglamentas ir direktyvos);
- b) priimti teisės aktai, leidžiantys įgyvendinti liberalizuoto elektros energetikos sektoriaus administravimą (Energetikos, Elektros energetikos įstatymai, poįstatyminiai jų aktai, Nacionalinė energetikos strategija).

4. Lietuva, siekdama narystės Europos Sąjungoje, suformavo liberalizuotos elektros energetikos teisinius pagrindus ir pasirinko „Nord pool“ elektros rinkos modelį. Liberalizuotos energetikos rinkos elementai pagal Europos Sąjungos teisės aktus įgyvendinami sėkmingai ir laiku. Siekiant visiškai įdiegti Šiaurės šalių modelį tikslinga parengti „Sezoninio ir metinio patarnavimo taisyklės“, nes: a) remiantis valstybių, kuriose veikia elektros rinka, patirtimi, minėta dalis yra būtina, kad elektros rinka veiktų veiksmingai; b) tinkamas elektros rinkos teisinis reglamentavimas yra būtinas norint efektyviai administruoti elektros energetiką.

5. Lietuvos elektros energetikos liberalizuojamas sektorius administruojamas veiksmingai, nes yra sukurti ir funkcionuoja administravimo pagrindai, būtini elektros rinkos veiklai:

- a) įgyvendinta sektoriaus restruktūrizacija atskiriant elektros energijos gamybą, transportavimą ir perdavimą;
- b) sukurta teisinė bazė elektros rinkos veikimui ir jos administravimui (suderinti tarptautiniai teisės aktai, priimti Energetikos, Elektros energetikos įstatymai bei juos lydintys teisės aktai);
- c) atitinkamoms institucijoms deleguotos elektros energetikos sektoriaus administravimo kompetencijos (Ūkio ministerijai, Valstybinei kainų ir energetikos kontrolės komisijai).

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos energetikos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 56–2224.
2. Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000. Nr. 66–1984; 2000. Nr.113–3606; 2001. Nr. 56-1983.

3. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. spalio 10 d. nutarimu Nr. IX-1130 „*Dėl Nacionalinės energetikos strategijos patvirtinimo*“. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 99-4397.
4. Bačauskas A. Lietuvos elektros ūkis: L. Kaulakis, Elektros komisija, Europos Sąjunga. *Elektros energetika ir technologijos: konferencijos, skirtos profesoriaus Leono Kaulakio 100-osioms gimimo metinėms pažymėti, pranešimų medžiaga*. Kaunas: KTU, 2003 balandžio 24–25. 2003. P. 7–8.
5. Burneikis J. Elektros energetikos sistemos reformos eiga. *Mokslas ir technika*. 2001. Nr. 5. P. 6–7.
6. Elektros rinka. <http://www.lietuvoenergija.lt> [2005 m. birželio 12 d.].
7. *Elektros rinka Lietuvoje*. Atmintinė. Vilnius: AB Lietuvos energija, 2005.
8. Energetikos planavimas. <http://www.ekostrategija.lt> [2005 m. 04 balandžio 2 d.].
9. Jankauskas V. Elektros energetikos sektoriaus restruktūrizavimas. *Energijos kainos: valstybinė energetikos išteklių kainų ir energetinės veiklos kontrolės komisija*. 1999. Nr. 2. P. 3–7.
10. Juozaitis R. Ilgas lietuviškos elektros kelias į Vakarų. *Mokslas ir Technika*. 2005. Nr. 5. P. 3–8.
11. Khatib H. *Economy Evaluation of Projects in the Electricity Supply Industry*, The Institution of Electrical Engineers. – London, 2003.
12. Klemavičius A., Kugelevičius J. Energetikos ir gamtinių dujų tiekimo sistemos reguliavimas Europos Sąjungoje ir Lietuvoje. *Energetika*. 1999. Nr. 3. P. 44–54.
13. Krakauskas M., Pažeraitė A. Konkurentinės rinkos įgyvendinimo galimybės Lietuvos energetikos sektoriuje. *Energetikos politika, rinkos ir technologijos Centrinėje ir Rytų Europoje XXI amžiuje: regioninis forumas*. Vilnius, 1999 m. rugsėjo 16-18 d. Kaunas: Lietuvos Energetikos institutas, 2000.
14. *Lietuvos energetika*. Vilnius: Lietuvos energetikos institutas, 2002.
15. Lindstrom K. Development of the Spot Market in Finland, 1995-98 - Lessons for the Baltics. *Proceedings of a conference on Gradual Development Options of the Baltic Electricity Market, 7-9 December 1998*. Latvia, 1998.
16. Marek Z. *Mechanizmy rynkowe w elektroenergetyce – zagadnienia wybrane*. Warszawa, 2001.
17. Miškinis V. Energijos vartojimo Lietuvoje tendencijos. *Energetikos politika, rinkos ir technologijos Centrinėje ir Rytų Europoje XXI amžiuje: regioninis forumas, Vilnius, 1999 m. rugsėjo 16-18 d.* – Kaunas: Lietuvos Energetikos institutas, 2000. P. 24–31.
18. Schuttler P. Energetikos Chartijos proceso svarba Centrinei ir Rytų Europai. *Energetikos politika, rinkos ir technologijos Centrinėje ir Rytų Europoje XXI amžiuje: regioninis forumas*. Vilnius, 1999 m. rugsėjo 16-18 d. 2000. P. 19–24.
19. Teisinės informacijos centras *Europos Sąjungos teisės seminarai*. Vilnius, 2005. P. 557–729.
20. Urmonas A., Milčiuvienė S. Elektros rinkos teisinis reguliavimas. *Jurisprudencija*. Vilnius: LTU, 2003. T. 42(34). P. 90–100.
21. Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.

Andrius Stasiukynas, Aleksandras Patapas

Specificities of Administration and of Lithuanian Electricity Energetic and its Development

Summary

Worldwide economy's liberalization trends, started after successful examples of the United Kingdom in the West two decades ago have also touched Lithuanian electricity energy market – the long-lasting monopolistic vertical structure of electricity energetic has been transformed into restructured liberal model of market.

Group of factors (geopolitical, socio-economic, legal) had substantial influence on the development of Lithuanian electricity energetic administration. During the pre-accession into EU period Lithuania has created legal basis for electricity energy liberalization and chose the „Nord pool“ model of electricity market. Administrative basis necessary for activities of electricity market in liberalized electricity market of Lithuania has been created and are functioning: a) restructuring of sector in pursuance to separate production process, transportation and transmission, was accomplished; b) legal basis for electricity market operation and its administration, has been created (international legal acts were harmonized, laws on energy and electricity energy as well as related acts were legislated); c) competences of administration in electricity energy sector were delegated to respective institutions (Ministry of Economy, National Control Commission for Prices and Energy).

Aleksandras Patapas – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Viešojo administravimo katedros dėstytojas, humanitarinių mokslų daktaras.

Telefonas (+370~5) 2714620

Elektroninis paštas patapas@takas.lt

Andrius Stasiukynas – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Viešojo administravimo katedros asistentas.

Elektroninis paštas andrius@jip.lt

Straipsnis pateiktas redakcijai 2006 m. kovo mėn.; recenzuotas; parengtas spausdinti 2006 m. rugsėjo mėn.